

PROBLEME ACTUALE PRIVIND RESTAURAREA EDIFICIILOR MONASTICE

*Membbru corespondent al AȘM
Mariana ȘLAPAC*

CURRENT PROBLEMS IN THE RESTORATION OF MONASTIC EDIFICES

The soviet totalitarian regime caused the loss and the distortion of more unique values from monastic architecture thesaurus of Republic of Moldova. Atheistic reasons led to alteration of the original aspect of monastic churches.

Although in the past 20 years a great effort has been made by the clergy, central government and the local population to rebuild or reconstruct of Moldovan monastic complexes, however the restoration of these objects remains a topical issue.

This article proposes three case studies of the restoration of Cuselauca Monastery, Harjauca Monastery and Monastery of Suruceni, all three with obvious problems in this compartment.

Monumentele de arhitectură monastică din Republica Moldova, adevărate „sculpturi arhitecturale” – opere ale unor făuritori talentați – transmit mesaje de epocă ale ortodoxismului și reprezintă expresia artistică a credinței, a rafinementului și a gusturilor estetice ale înaintașilor. Ele au la bază elementul autohton, concretizat în construcții monumentale de lemn și de zid.

În timpul consolidării statului moldovenesc medieval, mănăstirile basarabene au presupus un rol de refugiu temporar, de popas în retragere către alte locuri. Fiind vulnerabile în fața unor atacuri organizate, ele erau capabile de o rezistență de scurtă durată în fața unor expediții de pradă. Sub aspectul apărării, se disting modele de mănăstiri bine întărite cu incinte rectangulare de zid, porți fortificate și turnuri decroșate în exterior, modele de complexe monastice împrejmuite cu garduri de piatră, consolidate cu contraforturi, precum și mănăstiri cu potențial defensiv neînsemnat. Există opinia că modelul fortificat moldovenesc este rezultatul influenței arhitecturii militare promovate de Ștefan cel Mare și predecesorii săi, precum și al unor influențe transilvănene. Anumite caracteristici defensive conțin și turnurile-clopotniță, construite ulterior, dotate cu pereți masivi și tainițe oarbe sau perforate cu orificii pentru tragere. În unele cazuri li se asociază rețeaua de refugii subterane și căi de evacuare secrete.

Mănăstirile basarabene pot fi clasificate în mănăstiri-adăposturi, mănăstiri-reședințe ale ctitorilor, mănăstiri-memorale și centre culturale de diseminare. Soluțiile arhitectural-planimetrice s-au constituit ca rezultat al mai multor factori: condițiile oferite de relief, modelele arhitecturale utilizate, experiența și măiestria meșterilor de lucrări, tandemul „materiale-tehnici de construcție” ș.a.

În funcție de amplasarea complexului monastic în raport cu așezarea, distingem mănăstirea situată în perimetrul așezării, cea construită în apropierea zonei locuite, precum și mănăstirea ascunsă de ochii lumii, edificată departe de drumuri de tranzit și așezări umane.

În funcție de tipul planului general, dirijat sau aparent haotic, există modelul închis – rectangular sau neregulat, deschis, precum și cel dezvoltat în sens longitudinal. Modelele prestabilite, bazate pe principiile ordonate ale clasicismului, sunt utilizate, preponderent, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Cele evaluate în timp, mai puțin geometrice, reflectă particularități arhitectonice mai vechi și se întâlnesc mai frecvent în spațiul dintre Prut și Nistru. Printre tipurile spațial-planimetrice se evidențiază cel dinamic și cel cu structura policentrică.

Densitatea construcției determină planimetria compactă și cea dispersată. Componentele sitului (relieful accidentat, dealurile împădurite, văile, marlurile de râuri ș.a.) determină procedeele compoziționale. În concepția de ansamblu a complexului monastic basarabean sunt importante principiul integrității, principiul ierarhizării volumelor, principiul codimensionării elementelor complexului, principiul dominării arhitectonice a obiectivului principal, principiul de relație vizuală directă a acestuia cu accesul principal, principiul orientării canonice a locașelor de cult, principiul unității stilistice a construcției-fondal ș.a. Zonarea funcțională reflectă principalele destinații: religioasă, administrativă, de locuire, rezidențială, social-culturală, gospodăreasă, de producere ș.a.

Locul central în spațiul mănăstirii basarabene este rezervat bisericii de vară, al cărei plan propune forme dreptunghiulare, trilobate, cruciforme, de cruce greacă înscrisă ș.a. Problemele de expresie plastică se rezolvă cu ajutorul arhitecturii autohtone, baroce, clasiciste, neobizantine, neoruse, eclectic ș.a.

Elemente ale stilului arhitectural „moldovenesc” se regăsesc în mai multe biserici mănăstirești din Basarabia, atât în perioada statului medieval independent, cât și în timpul dominației otomane. Pentru sfârșitul secolului al XVIII-lea este caracte-

ristică renașterea sintezei „moldovenești” cu utilizarea planului trilobat și motivelor arhitecturii populare. La începutul secolului următor în zona de nord a Basarabiei se resimte influența stilului „moldovenesc”, dar cu amprenta barocă, pe când în cea centrală și de sud motivele baroce nu sunt atât de evidente. Se apelează la forme clasiciste, iar ulterior la cele neoruse și neobizantine. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, limbajul plastic și arhitectural se aseamănă cu cel din regiunile periferice ale Imperiului Rus, caracteristicile lui distinctive fiind recurgerea la stilizare eclectică, folosirea elementelor din arsenalul arhitecturii neoclasică, bizantine, ruse vechi și neoruse, dar suprapuse adesea pe un fondal autohton. Se definitivează imaginea unei biserici mănăstirești romantice, inspirată din vechile edificii eclesiastice din Țara Moldovei.

În perioada interbelică, unele mănăstiri reeditează formule ale arhitecturii „neoromânești”.

În funcție de caracterul percepției întregului ansamblu există compoziții deschise, închise și mixte. Vizualizarea volumelor sub un unghi practic vertical duce la perceperea acestora cu anumite deformări optice, astfel apărând efecte impresionante, uneori neașteptate. Silueta complexelor monastice este determinată de relația între accentul arhitectural vertical și construcția-fondal. Principiul unității se bazează pe o concepție unitară care presupune o relație strânsă între părțile componente integrate într-un tot întreg, fiecare element fiind subordonat la un altul și toate – elementului principal al întregii compoziții. Printre elementele ornamentale se numără pavilioanele, chioșcurile, galeriile și scările deschise, formele arhitecturale mici ș.a. Materialele de construcții utilizate sunt piatra (de calcar, așa-numitul „coteleț”, gresia ș.a.), cărămida, lemnul, argila ș.a. O serie de detalii decorative (portaluri, cadre de ferestre, frontoane, modilioane ș.a.) erau confecționate din piatră sau alabastru. Lemnul servea pentru construcția bolților, cupolelor, scărilor interioare, coloanelor, parapetelor ș.a.

Printre arhitecții și inginerii care au contribuit la proiectarea și edificarea mănăstirilor basarabene în secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea figurează Ilie Dombrovski, Vasile Elkașev, Luca Zaușkevici, Gheorghe Cupcea, Grigore Lozinski, Ferdinand Miller, Mihail Neumann, Vasili Schaub, Nicolae Golikov, Luca Semko-Savoiski, Mihail Serotinski, Aleksandru Rakov, Nicolae Țigancu, Valentin Voițehovski ș.a.

În ceea ce privește situația actuală a arhitecturii monastice din țară, nu pot fi trecute sub tă-

cere consecințele nefaste ale ateismului militant din perioada sovietică, când locașurile de cult erau integral sau parțial distruse, destinația lor fiind schimbată, în cea mai mare parte, în construcții de depozitare, comunale, industriale, medicale și curativ-profilactice, social-culturale ș.a. Regimul totalitar a provocat pierderea și denaturarea unor valori de unicat din tezaurul arhitecturii monastice din Republica Moldova. S-au modificat soluțiile spațiale, s-au dezechilibrat siluetele, s-au produs transformări de natură funcțională și artistică. O serie de clădiri monastice au fost sacrificate, altele și-au pierdut componentele verticale, orizontale sau anexele. Atitudinea ostilă a autorităților a condus la degradarea masivă a arhitecturii eclesiastice pe întreg teritoriul al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești. Au rămas intacte, funcționabile doar câteva complexe monastice. Rațiunile ateiste au condus la alterarea aspectului original al unor edificii. Au dispărut decorațiile arhitecturale, s-au pierdut picturile în frescă.

Revitalizarea bisericilor și mănăstirilor a început la finele epocii gorbacioviste la sfârșitul anilor '90 ai secolului al XX-lea și după constituirea statului independent Republica Moldova. Un mare efort a fost depus din partea clerului, susținut de populația locală și puterea centrală. La restaurarea, refacerea sau reconstrucția complexelor monastice au participat arhitecții Vladimir Dubelari, Eugen Smolin, Eugen Bâzgu, Rita Garconiță, Sergius Ciocanu, Boris Gangal ș.a. Numeroase edificii au fost reparate cu forțele proprii ale comunităților monahale.

Și totuși, restaurarea obiectivelor monastice rămâne o problemă de stringentă actualitate. Cu toate că în ultimii 20 de ani au fost depuse eforturi susținute pentru a readuce clădirile în starea inițială, tendința de a limita refacerea lor la reparații ordinare sau reconstrucții fanteziste este evidentă. Sunt frecvente cazurile când unele părți ale edificiilor reprezintă un produs al imaginației arhitectului sau al beneficiarului. Mai multe lucrări constructive nu au nimic în comun cu restaurarea științifică.

În continuare vom propune trei studii de caz în acest sens: mănăstirea Cușelăuca, mănăstirea Hârjauca și mănăstirea Suruceni, tustrele având probleme evidente la compartimentul „restaurare”.

Mănăstirea Cușelăuca este așezată pe o pantă de deal la liziera pădurii, lângă pâraul Negru. Dependentă de formula idioritmă de organizare a comunității monahale, ea este alcătuită din două biserici, câteva construcții de interes comun și locuințele individuale ale călugărilor aflate în apropiere. Celelalte clădiri vechi ca stăreția, trapeza și școala au ajuns

Biserica Adormirea Maicii Domnului, Mănăstirea Cușelăuca, 1948. (Foto din arhiva personală M. Brihuneț)

la degradare după închiderea mănăstirii în 1960 și au dispărut.

Centrul curții este ocupat de biserica de vară cu hramul „Adormirea Maicii Domnului” edificată la 1841. Dinspre est, corpului principal dreptunghiular, divizat în altar, naos și pronaos, i se atașează pridvorul pătrat, apărut într-o fază constructivă mai târzie, datorată unor refaceri. Pronaosul boltit în cruce este flancat de două încăperi auxiliare: cea de nord adăpostind scara, iar cea de sud fiind destinată

necesităților gospodărești. Două coloane de secțiune circulară cu pedestale prismatice masive împart încăperea principală în trei nave. Cea de mijloc are o boltă cilindrică aplatizată, iar cele laterale dispun de un tavan plan obișnuit. Altarului despărțit de naos printr-un arc triumfal i se alătură proscomidia și diaconiconul.

Tendența de elansare a volumului este accentuată de turla-clopotniță, suprapusă peste pronaos, iar partea altarului este marcată de un turn decorativ. Fațadele edificiului sunt fragmentate pe verticală prin intermediul unor pilaștri și coloane angajate, de secțiune semicirculară. Drept elemente decorative servesc ancadramentele profilate ale ferestrelor și cornișele cu denticule și modilioane având forma unor cercuri bombate ieșite din trunchiuri de piramidă cu baze pătrate.

Menționăm că principalul obiectiv religios al mănăstirii Cușelăuca asimilează sugestii arhitecturale total străine monumentului. Recent forma învelitorilor de pe cele două turlle a fost modificată esențial, astfel apărând doi bulbi împodobiți cu fășii reliefate „răsucite” de tablă strălucitoare de culoare albastră și galbenă. Au dispărut denticulele și modilioanele. În timpul reparației s-a recurs neîntemeiat la ciment și beton armat. În interior au fost folosite materiale de finisare și construcție care se utilizează pentru reparația apartamentelor: ferestre și uși termopan, cornișe decorative din masă plastică expandată, lambriuri de perete din material plastic ș.a.

Biserica Adormirea Maicii Domnului, Mănăstirea Cușelăuca, 2011. (Foto: M.Șlapac)

Mănăstirea Hârjauca este edificată la poalele unor dealuri acoperite cu păduri, pe malul pârâului cu același nume. Construcțiile principale ale complexului monastic (stăreția, trapeza, chiliile, atelierul, brutăria ș.a.) sunt grupate în jurul bisericii de vară în formă de potcoavă, cu deschiderea spre est.

Biserica de vară cu hramul „Înălțarea Domnului”, construită în 1836 de arhitectul din Odessa Luca Zaușkevici cu străduința arhimandritului Spiridon Filipovici, originar din Muntenegru, pe locul unei biserici de lemn, înfățișează în plan o cruce. În partea de est se află absida semicirculară a altarului, flancată de proscomidie și diaconicon. Din pridvorul supraetajat cu o clopotniță se accede în pronaos, de plan dreptunghiular. Legătura pe verticală se realizează cu ajutorul unei scări spiralice. În centrul edificiului de cult patru pile masive susțin patru dublouri semicirculare, brațele laterale ale crucii fiind boltite în leagăn. Cupola sferică ia naștere de pe zidurile tamburului cilindric, așezat pe arce și pandantivi triunghiulari sferici. Camera clopotelor, care dispune de patru deschideri arcuite și patru frontoane, este încoronată cu un turnuleț de secțiune pătrată surmontat cu o fleșă conică cu glob. Turla de pe naos beneficiază de o învelitoare în formă de coif cu un mic lanternou decorativ.

Pe fațade, trei brațe ale crucii sunt puse în evidență prin frontoane. Elementele decorative ale bisericii țin de clasicismul rus: pilaștrii de colț, lisene-

Biserica Înălțarea Domnului, Mănăstirea Hârjauca, începutul sec. XX. (Foto din arhiva curentă a mănăstirii)

le, ancadramentele profilate ale ușilor și ferestrelor, cornișele clasicizante profilate, mulurile orizontale, cheile de arc reliefate ș.a. De menționat că biserica de vară a mănăstirii Hârjauca a fost îmbrăcată recent într-o falsă haină de placaj de piatră brută care i-a diminuat mult valoarea artistică. Soclul a obținut un placaj din material contemporan de culoare cărămizie. Între suprafețele tencuite și vopsite în albastru-verzui, lisenele albe și pereții „cămășuiți” cu piatră brută există un contrast izbitor.

Biserica de iarnă cu hramul „Sf. Spiridon” a fost construită în 1848 de arhimandritul Spiridon Filipovici. Actualmente acest edificiu de cult, de plan dreptunghiular, care a avut o turlă încununată cu o cupolă sferică, se găsește în stare de ruină. Pe fațada dinspre curte se pot vedea fragmente a două coloa-

Biserica Înălțarea Domnului, Mănăstirea Hârjauca, 2011. (Foto: M.Șlapac)

ne angajate, încoronate altădată cu două turnulețe, două ferestre și o nișă dreptunghiulară. În interiorul edificiului de cult se pot vedea resturi de picturi murale în stare de degradare avansată.

Mănăstirea Suruceni, așezată pe malul pârâului Suricea, la liziera unei păduri, și înconjurată din trei părți de dealuri pitorești, include următoarele construcții: biserica de vară, biserica de iarnă, trapeza, chiliile, Seminarul Teologic Liceal de Fete „Regina Maria”, căminul, atelierul, o serie de depozite, precum și alte amenajări auxiliare.

Biserica de vară cu hramul „Sf. Gheorghe” ocupă locul central în curtea mănăstirii, înconjurată de un zid de piatră. Edificată în 1828, ea este croită după un plan cruciform, unde brațele laterale ale crucii, de contur rectangular în exterior și elipsoidal în interior, reprezintă niște decroșuri. Absida pătrată a altarului are ca anexe proscomidia și diaconiconul, suplimentate într-o fază constructivă mai târzie de alte două încăperi auxiliare. Dinspre est naosului i se alătură pronaosul și pridvorul flancat de două spații auxiliare mici cu pereții exteriori rotunjiți. Pridvorului precede un antepridvor închis, construit mai târziu decât volumul principal. La cel de-al doilea nivel al pronaosului boltit în arc subcintrat se găsește cafasalul. Două arce transversale sprijinite pe patru elemente verticale delimitează spațiul central

Biserica Sfântul Gheorghe, Mănăstirea Suruceni, 2011.
(Foto: A.Kușci)

Biserica Sfântul Gheorghe, Mănăstirea Suruceni, 1950.
(Foto din arhiva curentă a mănăstirii)

al edificiului, între arce fiind amenajată o boltă cu dublă curbură. Un arc triumfal subcintrat desparte naosul de spațiul altarului. Pridvorul este supraînălțat de un turn-clopotniță cu etaj-ascunzătoare și camera clopotelor. Turla – accentul vertical major al obiectivului de cult – are un acoperiș piramidal în patru fețe. Brațele crucii, antepridvorul și încăperile-anexe de pe lângă altar sunt puse în evidență prin frontoane.

Decorația exterioară a bisericii, „îmbrăcată” recent într-un înveliș de tuf roz, diferă esențial de cea de epocă. Astfel, frontoanele în arc subcintrat cu cornișe zigzagate de pe clopotniță au fost înlocuite cu unele obișnuite. A dispărut fără urme decorația cu merloane și creneluri de la ultimul nivel al turlei, precum și fâșia zigzagată între registre. După reparație, nu mai pot fi văzute ancadramentele vechi ale ferestrelor, mulura orizontală de pe corpul bisericii, profilul de contur circular care păstrează amintirea prezenței unei guri de tragere în tainiță ș.a. În schimb, au apărut panouri din teracote și alte materiale contemporane. Clopotnița dispunea de o învelitoare în patru ape, încoronată cu un lanternou fals cu șase fețe și bulb cu glob, de asemenea o creație recentă. Clădirile auxiliare ale mănăstirii Suruceni au obținut învelitori bizare decorate cu ornamente colorate – rodul fanteziei constructorului-restaurator.

Astăzi în arhitectura monastică din țară rămân actuale mai multe probleme legate de restaurarea de eliberare, restaurarea de reîntregire, restaurarea de reconstituire prin analogie sau pe bază de inovație, reconstrucția ex novo, cercetarea arheologică

a complexelor monastice ș.a., precum și racordarea la practica europeană în domeniul obiectivelor de cult. În viitorul apropiat vor fi necesare intervenții constructive care vor readuce la normalitate aspectul acestor edificii istorice – importante monumente de arhitectură eclesiastică.

Bibliografie

1. Gr. Ionescu, Arhitectura de pe teritoriul României de-a lungul veacurilor, București, 1982.
2. Gh. Curinschi Vorona, Istoria arhitecturii în România, București, 1981.
3. V. Vătășianu, Istoria artei feudale în Țările Române, vol. I, București, 1959.
4. M. Voitec-Dordea, Reflexe gotice în arhitectura Moldovei, București, 1976.
5. N. Țigancu, Mănăstirea Rughi, în Comisiunea monumentelor istorice. Secția Basarabia, Chișinău, 1928.
6. M. Andronic, T. Nesterov, Toate drumurile duc la... Putna. Ghidul turistic complet și practic al Moldovei lui Ștefan cel Mare și Sfânt, Suceava, 2001.
7. S. Ciocanu, Contribuții privind istoricul și arhitectura ctitoriei boierului Constantin Stati, biserica Înălțarea Domnului de la mănăstirea Japca (județul Soroca), în: Arta – 2001, Chișinău, 2001.

8. Idem, Începuturile mănăstirii Condrîța. Construirea primei biserici de zid. Controverse, în: Revista de istorie a Moldovei, nr. 3-4, Chișinău, 2002.

9. Idem, Unele considerațiuni privind începuturile mănăstirii Dobrușa și construirea aici a primei biserici de zid, în: Arta – 1999-2000, Chișinău, 2000.

10. Idem, Fortificații și edificii medievale de la mănăstirea Căpriană, în: Arta – 2008, Chișinău, 2008.

11. Idem, Theodor Sabău – ctitor al mănăstirii Curchi din județul Orhei, în Arta – 1998, Chișinău, 1998.

12. L. Ivițchi, Stilul moldovenesc în arhitectura mănăstirilor din republică, în: Literatura și Arta, 26 august 1993.

13. Idem, Mănăstiri și schituri din Basarabia, Chișinău, 1999.

14. С. Ильвицкая, Архитектура монастырских комплексов Молдавии XVIII – начала XX вв., автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведения, Москва, 1991.

15. Idem, Закономерности формирования архитектуры православных монастырских комплексов (на примере балканских стран). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора архитектуры, Москва, 2005 ș.a.

16. Gh. Curinschi Vorona, Arhitectură, urbanism, restaurare, București, 1996, p. 142-194.

Iurie Matei. *Ștefan cel Mare și Sfânt*. 2005, ulei/pânză, 100x90 cm.